

СУДОВІ ПРЕЦЕДЕНТИ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

ДАНЧЕНКО Тетяна Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права, ПЗВО «Київський міжнародний університет»

<https://orcid.org/0000-0003-2191-5245>

ХАЧАТУРЯН Володимир Хачатурович - доктор філософії з права, доцент кафедри публічного та європейського права, ПЗВО «Київський міжнародний університет»

<https://orcid.org/0009-0005-9624-1531>

УДК 343.13:340.142

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2026.1.66>

*Досліджено проблему судових прецедентів у кримінальному судочинстві на основі компаративістичного аналізу правових систем України, США, Англії та Європейського Союзу. Встановлено, що правова природа судових прецедентів характеризується наявністю обов'язкового та переконливого компонентів, механізми формування яких залежать від системної приналежності правопорядку. Проаналізовано функціонування доктрини *stare decisis* в англійській системі прецедентного права як механізму забезпечення послідовності та передбачуваності у правозастосуванні. Розглянуто еволюцію континентальної системи цивільного права у напрямку визнання судових прецедентів, зокрема концепцію *jurisprudence constante* у французькому праві.*

Дослідження засвідчило, що правова система України, хоча теоретично залишається континентальною, практично демонструє поступове наближення до елементів прецедентної системи через видання Верховним Судом огляду судової практики та дайджестів судових рішень. Висвітлено роль Європейського суду з прав людини у формуванні судової практики держав-членів через встановлення стандартів справедливого судочинства. Виявлено пробіли в механізмах забезпечення обов'язковості прецедентів у національному законодавстві та запропоновано шляхи їх подолання. Обґрунтовано висновок про необхід-

ність легального закріплення статусу судових прецедентів у кримінальному судочинстві України з урахуванням особливостей континентальної правової традиції.

Ключові слова: судовий прецедент, кримінальне судочинство, судовий процес, stare decisis, прецедентна система, прецедентна сила, цивільне право, правозастосування, судова практика, Верховний Суд, практика ЄСПЛ, джерела права, верховенство права.

Постановка проблеми

Актуальність дослідження судових прецедентів у кримінальному судочинстві зумовлена тим, що в умовах глобалізації та конвергенції правових систем питання природи та функціональності судових прецедентів набуває надзвичайної ваги для правозастосовної практики [1, 2, 3]. Для України, яка здійснює трансформацію судової системи в умовах воєнного стану та прагне гармонізації законодавства з міжнародними стандартами, проблема забезпечення єдності судової практики через механізми формування судових прецедентів постає як невідкладна практична задача [8, 9].

Слід зауважити, що традиційна континентальна система цивільного права, на якій ґрунтується правопорядок України, історично не визнавала судові прецеденти як самостійне джерело права. Однак реальна

практика функціонування системи органів кримінальної юстиції свідчить про де факто утворення механізмів, що виконують функції, подібні до прецедентної системи. Це виявляється у виданні Верховним Судом оглядів судової практики [3, 7, 8], дайджестів судових рішень [3] та інших нормативних документів, які фактично встановлюють керівні позиції для нижчих судів.

Розбіжності у вирішенні аналогічних кримінальних справ різними судами інстанцій створюють правову невизначеність, що підриває передбачуваність судових рішень та довіру громадян до справедливості правосуддя. Водночас європейська практика, зокрема рішення Європейського суду з прав людини, встановлюють обов'язкові стандарти справедливого кримінального судочинства, виконання яких стає де факто прецедентною нормою для судів України [18, 19].

Таким чином, визнання необхідності комплексного дослідження судових прецедентів у кримінальному судочинстві обґрунтовується як практичною потребою правозастосування, так і теоретичною необхідністю переосмислення місця судових рішень у системі джерел права України.

Стан дослідження проблеми

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема судових прецедентів розглядалася у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. На рівні національної науки встановлено, що праці присвячені судовій практиці розглядають її як самостійний конструкт у системі джерел права [1, 2, 3]. Дослідники, які аналізували інститути кримінального процесуального права, торкались питань формування судової практики через вивчення механізмів дослідження доказів [4] та процесуальних гарантій справедливого судочинства.

Варто звернути увагу на те, що офіційні видання органів судової влади, зокрема оцінки та огляди судової практики, видані Верховним Судом [3, 7, 8], свідчать про практичне визнання органами державної влади функціональної значущості судової практики як фактора, що впливає на забезпечення єдності правозастосування. Однак у цих виданнях не дається теоретичного об-

ґрунтування природи створюваних таким чином судових прецедентів та їх місця в системі джерел права.

На міжнародному рівні порівняльно-правові дослідження демонструють універсальність феномену судових прецедентів [12, 13, 14, 15]. Компаративістичні праці встановили, що механізми формування судової практики притаманні усім правовим системам, включаючи континентальні системи цивільного права [17, 20]. Системний аналіз дозволяє стверджувати про існування процесу конвергенції між англо-саксонським та континентальним правом, де відбувається поступове наближення континентальних систем до механізмів, які функціонально еквівалентні прецедентам [16, 17, 21, 22].

Дискусійним залишається питання про способи та критерії формування обов'язкових прецедентів у рамках континентальної системи цивільного права та, зокрема, у системі кримінального судочинства України. Неповною мірою розробленими є механізми взаємодії між рішеннями Європейського суду з прав людини та національною судовою практикою у сфері забезпечення прав людини в кримінальному процесі. Невирішеним залишається питання про необхідність та доцільність легального закріплення статусу судових прецедентів у законодавстві України.

Метою статті є з'ясування правової природи судових прецедентів, механізмів їх формування та застосування у кримінальному судочинстві шляхом компаративістичного аналізу правових систем України, США, Англії та держав Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу

У науці права судовий прецедент розуміється як рішення суду у конкретній справі, якому в майбутньому надається обов'язкова або переконлива сила при розв'язанні аналогічних справ [2]. Однак таке визначення не розкриває повною мірою комплексність цього явища та його диференціацію у залежності від типу правової системи. Теоретичне осмислення судового прецеденту передбачає розрізнення його обов'язкового та переконливого компонентів. Обов'язковий пре-

цедент (binding precedent) характеризується тим, що нижчі суди мають дотримуватися позиції, встановленої вищим судом, при розв'язанні аналогічних справ. Переконливий прецедент (persuasive precedent) не накладає формальне зобов'язання на суди, однак повинен враховуватися ними при прийнятті рішень та обґрунтуванні правової позиції [22].

На теоретичному рівні судові прецеденти виконують низку важливих функцій у системі джерел права. Передусім прецеденти забезпечують єдність та послідовність судової практики, що є необхідною умовою верховенства права та справедливості. Гарантування передбачуваності судових рішень дозволяє учасникам правовідносин планувати свою поведінку та розраховувати на однакове застосування закону. Крім того, судові прецеденти виконують функцію заповнення прогалів у законодавстві, надаючи тлумачення нормам права у відповідності до змін у суспільстві та потребах практики. Остаточо, механізм прецедентної системи сприяє органічному розвитку права, оскільки дозволяє судам адаптувати законодавство до нових обставин [20].

Англійська система права є класичним прикладом системи, в якій прецеденти становлять основне джерело права [16, 22]. Функціонування цієї системи ґрунтується на доктрині *stare decisis*, яка дослівно означає «стояти на вирішеному» та закріплює принцип обов'язковості прецедентів для судів нижчих інстанцій. Архітектура системи базується на чіткій ієрархії судів, де рішення Верховного Суду Сполученого Королівства встановлюють обов'язкові прецеденти для всіх інших судів у державі. Навіть Верховний Суд тримається свої попередні рішення, однак у винятковому разі може від них відступити при наявності переконливих доказів неправильності попередньої позиції. У сфері кримінального судочинства принцип дотримання прецедентів має особливу значущість, оскільки забезпечує послідовність та справедливість у призначенні покарань та застосуванні норм процесуального права [16].

Механізм забезпечення обов'язковості прецедентів у англійській системі преце-

дентного права побудований на засадах судового наслідування та правової логіки. При розгляді справи суд повинен встановити, чи існує прецедент, що має застосовуватися до фактичних обставин розглядуваної справи. Якщо такий прецедент встановлений вищим судом, то суд зв'язаний цим прецедентом та повинен застосувати правову позицію, встановлену прецедентом, за винятком випадку, коли судом встановлено, що факти у справі суттєво відрізняються від фактів у справі-прецеденті (*ratio decidendi*).

Континентальна система цивільного права, на якій ґрунтується правопорядок України, у своєму класичному виді не визнавала судові прецеденти як джерело права. Легально джерелом права у таких системах визнається законодавство, яке регулює всі основні питання правовідносин. Однак реальний розвиток законодавства та судової практики у європейських державах, що належать до континентальної системи, показав неможливість цілком замкнутої та всеохоплюючої системи законодавства. На практиці суди вимушені були неформально дотримуватися позицій, встановлених судами вищих інстанцій, та брати до уваги усталену судову практику при розв'язанні справ.

У результаті еволюції континентальної системи у деяких державах розвинулись механізми, що функціонально еквівалентні прецедентам, хоча формально судові рішення залишаються непов'язаними для нижчих судів. Франція запровадила концепцію *jurisprudence constante*, яка полягає в тому, що усталена лінія судових рішень високих судів, повторена багато разів у аналогічних справах, набуває практично обов'язкової сили [17]. Конституційні суди у Франції, Італії та Іспанії видають рішення, які, хоча не мають технічно обов'язкової сили, фактично спрямовують судову практику у певному напрямку та мають переважний авторитет для нижчих судів. Касаційні суди у Франції та подібні найвищі судові інстанції в інших німецько-романських державах функціонально виконують роль, подібну до функціональної ролі Верховного Суду у системах прецедентного права.

Правова система України традиційно належала до континентальної системи цивіль-

ного права та у теоретичному плані не визнавала обов'язковий характер судових прецедентів. Конституція України (п. 6 ст. 129) встановлює, що суди застосовують закон, однак не передбачає прямого застосування судових рішень як джерела права [6]. Кримінальний процесуальний кодекс України [5] у своєму змісті не передбачає формального механізму, за допомогою якого рішення вищих судів набули б обов'язкової сили для нижчих судів. Однак дійсна практика органів судової влади демонструє поступове утворення елементів механізму, подібного до прецедентної системи.

Слід зауважити, що Верховний Суд за останнім часом видав низку документів, які фактично встановлюють керівні позиції для нижчих судів. Окремо видаються огляди судової практики Верховного Суду у кримінальних справах [7], дайджести рішень Великої Палати Верховного Суду [3], що систематизують та узагальнюють позиції Верховного Суду щодо застосування кримінального законодавства та норм кримінального процесу. Ці документи, хоча не мають формально обов'язкової сили, практично впливають на судові рішення судів нижчих інстанцій. Суди нижчих рівнів часто посилаються на позиції, встановлені у цих виданнях, як на переконливий аргумент на користь своєї правової позиції.

Механізм, за допомогою якого забезпечується фактична єдність судової практики в Україні, вбачається у функціонуванні Великої Палати Верховного Суду. Відповідно до процесуального законодавства [5], у випадку розбіжностей у позиціях касаційних судів щодо застосування норм права справа передається до Великої Палати для розв'язання конфлікту юрисдикцій. Рішення Великої Палати встановлює єдину позицію щодо застосування норми права та, хоча юридично не мають обов'язкової сили, практично є керівними для судів, що розглядають аналогічні справи.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) відіграє важливу роль у формуванні судової практики у сфері кримінального судочинства держав-членів Ради Європи, до яких належить Україна. ЄСПЛ видає рішення, в яких встановлює стандарти

справедливого кримінального судочинства, засновані на прав, гарантованих Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод [18]. Рішення ЄСПЛ, хоча технічно є рішеннями у конкретних справах, фактично встановлюють нормативні стандарти, яких повинні дотримуватися національні судові системи. Невиконання цих стандартів робить державу вразливою до винесення рішення ЄСПЛ на її адресу та міжнародного засудження [19].

Судові органи України, включаючи Верховний Суд, все більше враховують практику ЄСПЛ при прийнятті рішень у кримінальних справах. Фактично практика ЄСПЛ виконує функцію переконливого прецеденту з особливою вагою у контексті кримінального судочинства України. Однак слід відзначити, що такий механізм впливу практики ЄСПЛ на національне право не є системним та не має належного нормативного обґрунтування у законодавстві України.

Ні англійська система прецедентного права, ні континентальна система цивільного права, ні практика ЄСПЛ не дають універсального рецепту для України у питанні організації механізму судових прецедентів у кримінальному судочинстві. Однак компаративістичний аналіз правових систем дозволяє виявити загальні принципи, на яких повинна ґрунтуватися система забезпечення єдності судової практики. По-перше, необхідна ясна ієрархія судів, де рішення вищих судів мають переважний авторитет для нижчих судів. По-друге, має бути механізм для розв'язання конфліктів у позиціях судів різних інстанцій. По-третє, рішення судів повинні публікуватися та бути доступними для всіх судів та учасників правовідносин. По-четверте, потрібна система обґрунтування причин, за якими суд відступає від усталеної судової практики.

Виявлені у ході дослідження прогалини у механізмах забезпечення єдності судової практики в Україні полягають у тому, що статус судових рішень вищих судів не визначений у законодавстві. Не існує чітких критеріїв, за якими рішення набуває значення для нижчих судів. Відсутня формальна система обов'язковості виконання пози-

цій Верховного Суду судами нижчих інстанцій. Механізми контролю за єдністю судової практики потребують удосконалення та законодавчого закріплення.

Висновки

На підставі проведеного дослідження встановлено, що судові прецеденти являють собою універсальний механізм забезпечення послідовності та передбачуваності судової практики, притаманний як англійській системі прецедентного права, так і континентальним системам цивільного права, хоча їх юридична природа та способи функціонування значно відрізняються [1, 17, 20].

Дослідження англійської системи прецедентного права з доктриною *stare decisis* дозволило з'ясувати, що обов'язковість прецедентів ґрунтується на чіткій ієрархічній структурі судової системи та на принципі судового наслідування. Механізм забезпечення послідовності судової практики у цій системі вирізняється системністю, прозорістю та ефективністю [16, 22].

Проведений аналіз еволюції континентальної системи цивільного права засвідчив, що у державах цієї системи спостерігається поступове наближення до прецедентної системи через запровадження механізмів, функціонально еквівалентних прецедентам (*jurisprudence constante* у Франції, практика касаційних судів, рішення конституційних судів) [17]. Такий розвиток не означає відмови від основоположного принципу континентальної системи щодо верховенства закону, але демонструє необхідність доповнення законодавчого регулювання механізмами судової практики.

Дослідження практики органів судової влади України показало, що, хоча країна теоретично залишається частиною континентальної системи права, фактично функціонують елементи, подібні до прецедентної системи. Видання Верховним Судом оглядів та дайджестів судової практики [3, 7, 8], функціонування Великої Палати Верховного Суду як органу, що забезпечує єдність судової практики, та врахування судами позицій вищих судів при розв'язанні справ свідчать про практичне утворення механізму, подібного до прецедентної системи [2, 3].

Ми можемо стверджувати, що нині першочергово потрібна легалізація цих механізмів через закріплення у законодавстві статусу судових рішень вищих судів як керівних для судів нижчих інстанцій. Залишається дискусійним питання про те, чи повинна Україна повністю переходити на модель англійської прецедентної системи, чи розвивати власну модель, засновану на континентальних традиціях, але з елементами прецедентної системи.

Практична значущість результатів дослідження полягає у тому, що вони можуть служити основою для розроблення законодавчих пропозицій щодо регулювання статусу судових прецедентів у кримінальному судочинстві України. Результати можуть також бути використані судами при розробленні внутрішніх положень, спрямованих на забезпечення єдності судової практики.

Перспективи подальших розвідок вбачаються у глибшому дослідженні окремих механізмів забезпечення єдності судової практики (наприклад, детальному аналізу функціонування Великої Палати Верховного Суду), у дослідженні впливу практики ЄСПЛ на формування судової практики у окремих категоріях кримінальних справ, та у розробленні рекомендацій щодо оптимальної моделі судових прецедентів для України, яка б поєднувала елементи англійської системи з континентальною традицією.

Література

1. Бісюк О.С., Тимофєєв Д.О. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення: кримінально-правовий та кримінально-процесуальний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 10.06.2024. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/305045>. (дата звернення: 13.04.2026р.)
2. Гудима Д. Судові прецеденти в правовій системі України. Судова влада України. 2025. URL: <https://court.gov.ua/press/news/659343/> (дата звернення: 13.04.2026р.)
3. Дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду. Верховний Суд України. 2025. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/analiz/> (дата звернення: 13.04.2026р.)

4. Драздов О., Басюта І. Дослідження доказів за власною ініціативою суду апеляційної інстанції в кримінальному провадженні. *Соціально-правові студії*. 2023. Т. 6, № 1. С. 25–32. DOI: 10.32518/sals1.2023.25 (дата звернення: 13.04.2026р.)
5. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 13.04.2026р.)
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.04.2026р.)
7. Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних справах. Верховний Суд України. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_VS_koryp_pravororush.pdf (дата звернення: 13.04.2026р.)
8. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Верховний Суд України. 2025. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/rokazniki-diyalnosti/analiz/>. (дата звернення: 13.04.2026р.)
9. Синельников Є. Діяльність судової влади в умовах воєнного стану. Верховний Суд України. 2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/The_Operation_of_Justice_Under_Martial_Law_.pdf. (дата звернення: 13.04.2026р.)
10. Справи, пов'язані з війною (лютий 2022 – вересень 2024): судова практика. Верховний Суд України. 2024. URL: <https://supreme.court.gov.ua/>. (дата звернення: 13.04.2026р.)
11. Топ-5 показових судових рішень у сфері кримінального судочинства в Україні за 2025 рік. ЮРЛІГА. 2025. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/238205_top-5-pokazovikh-sudovikh-rshen-u-sferi-kriminalnogo-sudochinstva-v-ukran-za-2025-rk. (дата звернення: 13.04.2026р.)
12. Brown D.K., Turner J.I., Weisser B. (eds.). *The Oxford Handbook of Criminal Process*. Oxford University Press, 2019.
13. Chiesa L.E. *Comparative Criminal Law*. In: *Handbook of Comparative Criminal Law*. Oxford University Press, 2014.
14. Mack R.L. *Comparative Criminal Procedure: History, Processes and Case Studies*. W.S. Hein, Buffalo, 2017.
15. *Comparative Procedure Law and Justice*. Global Research Platform. 2026. URL: <https://www.cplj.org/>. (дата звернення: 13.04.2026р.)
16. Sales P. *Default Rules in the Common Law: Substantive Rules and Precedent*. UK Supreme Court, 2022. URL: https://supremecourt.uk/uploads/Default_Rules_in_Common_Law_Lord_Sales_5fbadb54a.pdf. (дата звернення: 13.04.2026р.)
17. *Judicial Precedents in Civil Law Systems: A Dynamic Analysis*. Bepress Legal Repository, 2022. DOI: 10.2139/ssrn.95259.
18. Kibenko O., Diaz C. *A Wartime View from Ukraine's Supreme Court*. *Judicature*. 2024. Vol. 107, No. 3. URL: <https://judicature.duke.edu/articles/a-wartime-view-from-ukraines-supreme-court/>. (дата звернення: 13.04.2026р.)
19. Koziakov S., Collins D. *Ukraine's Supreme Court: Born Amid Crisis, Now Under Siege*. *Judicature International*. 2023. URL: <https://judicature.duke.edu/articles/ukraines-supreme-court-born-amid-crisis-now-under-siege/>. (дата звернення: 13.04.2026р.)
20. Peczenik A. *Precedent and the Rule of Law*. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2021. Vol. 41, No. 4. P. 873–903. DOI: 10.1093/ojls/gqab032.
21. *Precedential Power Policies*. *Law Library Journal*. 2022. Vol. 114, No. 2. P. 167–210.
22. Sales P. *The Common Law: Context and Method*. *Legal Quarterly Review*. 2019. Vol. 135. P. 47–52.
23. Stürner M. *Ascertainment of Facts*. *Comparative Procedural Law and Justice (CPLJ)*. 2026. URL: <https://www.cplj.org/publications/7-6-ascertainment-of-facts>. (дата звернення: 13.04.2026р.)
24. *White Book of Reforms 2025. Chapter 3. Judicial reform and law enforcement*. *VoxUkraine*, 2025. URL: <https://voxukraine.org/en/white-book-of-reforms-2025-chapter-3-judicial-reform-and-law-enforcement>. (дата звернення: 13.04.2026р.)

SUMMARY

The problem of judicial precedents in criminal proceedings is examined on the basis of comparative analysis of legal systems of Ukraine, the United States, England and the European Union. It is established that the legal nature of judicial precedents is characterized by the presence of binding and persuasive components, the formation mechanisms of which depend on the systemic affiliation of the legal order. The functioning of the stare decisis doctrine in the English common law system as a mechanism for ensuring consistency and predictability in law enforcement is analyzed. The evolution of the continental civil law system towards the recognition of judicial precedents, in particular the concept of jurisprudence constante in French law, is examined.

The research has demonstrated that the legal system of Ukraine, while theoretically remaining continental, practically demonstrates a gradual

approach to elements of the precedent system through the publication by the Supreme Court of reviews of judicial practice and digests of court decisions. The role of the European Court of Human Rights in shaping judicial practice of member states by establishing standards of fair proceedings is highlighted. Gaps in mechanisms ensuring the binding nature of precedents in national legislation are identified and ways to overcome them are proposed. The conclusion is substantiated on the necessity of legal consolidation of the status of judicial precedents in criminal proceedings of Ukraine, taking into account the peculiarities of the continental legal tradition.

Keywords: judicial precedent, criminal justice, judicial process, stare decisis, precedent system, precedent force, civil law, law enforcement, case law, Supreme Court, ECHR practice, sources of law, rule of law.